

Hospodářská krize v roce 1929 srazila kapitalismus na kolena

[e ekonom.cz/c1-67018910-hospodarska-krize-v-roce-1929-srazil-kapitalismus-na-kolena](https://ekonom.cz/c1-67018910-hospodarska-krize-v-roce-1929-srazil-kapitalismus-na-kolena)

Josef Pravec

6. ledna 2022

Za světové hospodářské krize se sedmina Američanů ocitla na hranici holé existence. Snímek z konce roku 1929 ukazuje rozdělování potravin lidem bez příjmů v New Yorku. autor: ČTK

Josef Pravec, redaktor týdeníku Ekonom

6. 1. 2022 00:00 / 11 minut čtení

hospodářská krize kapitalismus průmysl ekonomika globalizace

Největší ekonomickou katastrofou v moderních dějinách byla světová hospodářská krize, která odstartovala v roce 1929. Potopila průmyslové země do sociálního a politického chaosu a nasměřovala je ke druhé světové válce. Příčiny, průběh a dopady krize i dobové hledání východisek z ní rozkryje další díl seriálu o dějinách ekonomiky.

Toto selhání kapitalismu se stalo referenčním bodem, s nímž se poměřují všechny jeho pozdější potíže. Ať šlo o stagflaci v sedmdesátých letech minulého století, finanční krizi po roce 2008 nebo současné covidové problémy, které otřásají globalizací. Naštěstí se ukazuje, že se svět z událostí před více než 90 lety dokázal poučit.

Krize všech krizí

Světová hospodářská krize překonala co do hloubky i délky trvání všechny předchozí deprese kapitalistického systému. Podle ekonoma Roberta Holmana nezpůsobila jen materiální škody v podobě poklesu výroby či zaměstnanosti, ale i změnu myšlení. „Otřásla důvěrou v kapitalistický systém, v němž lidé začali spatřovat příčinu svých potíží,“ míní Holman s tím, že se v jejím důsledku na dlouhou dobu vytratila víra v tržní systém a ve svobodné podnikání.

Na příčinu krize dodnes není jednoduchá odpověď. S odstupem času mezi liberály převažuje mínění, že šlo především o vážnou poruchu finančního a měnového systému. Faktem, na nějž upozorňují zejména levicoví ekonomové, ale je, že jí předcházela výrazný pokles poptávky. Na jedné straně byla patrná rostoucí koncentrace majetku, na druhé straně se na koupi masově chrleného zboží nedostávalo peněz, a tak stále více chyběly podněty ke spotřebě i investicím. Pro britského ekonoma Johna Keynese byla potvrzením teze, že kapitalismus ztrácí schopnost smysluplně proinvestovat úspory a zajistit bez pomoci státu zaměstnanost.

Poválečná konjunktura způsobená zájmem o automobily, elektrospotřebiče či vlastní bydlení a podpořená rozsáhlými státními zakázkami na budování dopravních komunikací zadržovala už v polovině dvacátých let. Ekonomický růst byl podporován nákupy na dluh a politikou levných úvěrů prosazovanou především

americkou centrální bankou, Fedem. „Dám ještě trhu trochu loknout whisky,“ bylo oblíbené rčení jeho šéfa Benjamin Stronga. Ten se ovšem selhání expanzivní hospodářské politiky nedožil.

Infografika

Propad průmyslové výroby za světové hospodářské krize ve vybraných zemích (v %, rok 1929 = 100)

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
ČSR	89	96	100	88	81	63	60	66	70
Francie	79	91	100	100	89	69	77	71	67
Itálie	-	92	100	92	78	67	74	81	92
Japonsko	83	90	100	95	92	98	113	129	142
Německo	102	99	100	86	68	53	61	80	94
USA	89	93	100	81	68	54	64	66	76
Velká Británie	96	94	100	92	84	84	88	99	106

Zdroj: Obzor národohospodářský, Peter Fearon: The Origins and Nature of the Great Slump 1929-1932

Zvětšit přes celé okno

Všeobecný optimismus na bankovním trhu přitom způsobil, že finanční ústavy přestaly ověřovat účel půjčených peněz. A tak jich velké množství skončilo ve spekulativních obchodech na burze.

Pád do propasti

S ohledem na to, že se centrem světového průmyslu, obchodu i finančnictví po roce 1918 staly USA, byl pro globální ekonomiku určující vývoj na burze v New Yorku. „Již od jara a léta roku 1929 ekonomika stagnovala, stále rychleji klesala průmyslová výroba stejně jako pracovní příjmy obyvatelstva a cenová hladina. Nafukující se spekulativní bublina tyto negativní projevy cyklického kolísání do jisté míry překrývala, protože díky stoupajícím ziskům z burzovních obchodů osobní příjmy stále rostly,“ popisuje americkou předkrizovou realitu ekonom Ladislav Tajovský.

Říjnový krach definitivně smetl iluzi finančníků, podnikatelů i spotřebitelů o nové éře stabilního a trvalého růstu. Názory se pak posunuly ode zdi ke zdi. Výsledkem byla extrémní deziluze vedoucí k hlubokému poklesu investic i spotřeby a k tomu, že lidé drželi peněžní hotovost.

Krizi prohloubil krach bank, které marně očekávaly, že jim Fed pomůže a poskytne velkorysé půjčky. Ten však odmítl kupovat i státní dluhopisy a místo měnové expanze zvýšil úrokové sazby ve snaze udržet vysoký kurz dolaru. Výsledkem této politiky byla deflace a zánik 10 tisíc z původních 25 tisíc amerických bank.

Americký New Deal sice neobnovil prosperitu, přesto však dal lidem naději a zastavil narůstající populismus.

Do roku 1933, kdy deprese dosáhla dna, klesl reálný domácí produkt v USA na dvě třetiny a průmyslová výroba na polovinu. „Ti, kdo projížděli širokým průmyslovým pásmem táhnoucím se od Chicaga k New Yorku, viděli jen uzavřené brány továren. Nepracovala polovina automobilových závodů ve státě Michigan. Plavba na Velkých jezerech se téměř zastavila,“ popisoval pohromu americký publicista a historik Allan Nevins.

Hrozivou se stala sociální situace, protože se zemí potulovaly miliony nezaměstnaných a k tomu zkrachovalo téměř 1,5 milionu farem. Pět milionů rodin, sedmina obyvatelstva, žilo na hranici holé existence. Jejich jediným příjmem často byly podpory od místních správ a dobročinných spolků.

Evropa v nesnázích

Z USA se krize přelila dál, především do Evropy. Naprostou katastrofu přinesla Německu, druhému nejdůležitějšímu průmyslovému státu světa, které se teprve před pár lety otřepalo z poválečné mizérie.

Těžkosti se tam objevily o rok dříve než jinde. V roce 1928 přestal růst průmysl a počet nezaměstnaných narostl skoro na čtyři miliony. Po krachu newyorské burzy americké banky stáhly ze země úvěry, které nahrazovaly domácí kapitál. Ten chyběl i kvůli tomu, že Německo muselo platit válečné reparace. Průmysl spadl na polovinu a pak se krize přelila do zemědělství, protože sedláci nedokázali ve zchudlých městech prodávat svoji produkci.

Černé roky

1928

V Německu se zastavil růst průmyslu a vzrostla nezaměstnanost. Koncem roku bylo bez práce 3,7 milionu lidí, asi 15 procent práceschopné populace.

1929

Říjnový krach na newyorské burze odstartoval světovou hospodářskou krizi. Ta srazila celosvětově výrobu o 38 procent, mezinárodní obchod o 34 procent a v průmyslových zemích připravila o práci více než 40 milionů lidí.

1930

V USA zesílil ochranu domácího trhu Hawley-Smoothův celní tarif. Vzápětí obdobné opatření přijali i ve Francii, Itálii, Španělsku a Kanadě. Velká Británie se k protekcionismu přiklonila o rok později.

1931

Krizi ve střední Evropě prohloubil krach rakouské banky Creditanstalt s rozsáhlou sítí poboček a druhé největší německé banky Danatbank propojené s upadajícím textilním průmyslem v Brémách. Británie opustila zlatý standard a související devalvace libry o 10 procent rozvrátila měny vázané na libru, například v Jižní Africe, Kanadě, Egyptě či Japonsku.

1932

Průmyslová produkce klesla v USA na 54, v Německu na 60 a ve Francii na 69 procent úrovně z roku 1929. V Československu na 63

a v Polsku na pouhých 43 procent. Počet nezaměstnaných se v USA blížil k 15 milionům, v Německu k devíti milionům. Bez práce se tak v prvním případě ocitla čtvrtina a ve druhém dokonce třetina tamní výdělečně činné populace.

1933

Americký prezident Franklin D. Roosevelt vyhlásil plán na obnovu ekonomiky, New Deal. Byl založen na spolupráci státu a velkého byznysu, podpoře zaměstnanosti, veřejných stavebních projektech a výplatě sociálních dávek. Zmírnil sociální napětí, ekonomiku však příliš nepozvedl. V Německu se ve stejné chvíli chopil moci Adolf Hitler se slibem zajistit prosperitu.

Bez práce se nakonec ocitlo devět milionů lidí, tedy více než třetina práce schopné populace. K tomu krachovaly banky, přičemž největší ranou byl pád té druhé největší, známé jako Danatbank. Krizi zhoršila také opatření vlády kancléře a finančního odborníka Heinricha Brüninga, který vsadil na úsporná opatření, aby dostal pod kontrolu rozpočtové výdaje a získal peníze na podporu průmyslu.

Německo stáhlo do propasti celou střední Evropu, která s ním byla hospodářsky svázána. Podobně zničující podobu krize měla i v Rakousku, Československu a Polsku.

Ve Velké Británii postihla hlavně tradiční průmyslová odvětví, hornictví, ocelářství a stavbu lodí. Hospodářský pokles tam však ve srovnání s jinými státy nebyl tak drastický, protože ani předchozí léta nebyla nijak oslnivá. Londýnu se docela rychle podařilo z potíží vybruslit a podíl na tom mělo i opuštění zlatého standardu a devalvace, což podpořilo investice i zahraniční obchod.

Hůře postižena byla Francie, kde do roku 1932 průmyslová výroba klesla o třetinu a jejíž vláda přikročila k umělému nadhodnocování franku. O čtyři roky později v Paříži moc převzal levicový kabinet

Lidové fronty. Na jeho sociální zákonodárství byznys reagoval odlivem kapitálu a chybějící investice přispěly ke druhé vlně krize v závěru třicátých let.

Jak zachránit kapitalismus

Největším protikrizovým programem se stal v roce 1933 americký New Deal. Dosavadní republikánský prezident Herbert Hoover větší státní zásahy kromě zavedení vysokých cel odmítal. Jeho demokratický nástupce Franklin D. Roosevelt byl však přesvědčeným zastáncem rozsáhlých intervencí. Vycházel z toho, že je nutné řídit stát podobně jako za války, a právě během ní si americká vláda vytvořila celý vějíř nástrojů sloužících ke zvládnutí obtížných poměrů.

Dolar devalvoval o 40 procent a banky byly postaveny pod státní kontrolu. Na základě zákona o regulaci zemědělství se začaly vyplácet prémie za zmenšování osevních ploch a snižování stavů dobytka. Jádrem zákona o podpoře průmyslu byla spolupráce vlády a velkého byznysu, což ovšem vedlo ke kartelovým dohodám o produkčních kvótách, cenách a rozdělení trhu. Tedy k omezení konkurence.

Důležitou roli hrály veřejné práce, při kterých bylo postaveno 40 tisíc veřejných budov a stovky tisíc kilometrů železnic a silnic. Čtvrt milionu mladých lidí bylo povoláno do polovojenských táborů a zaměstnáno na lesních pracích. Výkladní skříní prezidentovy hospodářské politiky nicméně bylo budování přehrad a hydroelektráren na řece Tennessee v režii státu. To mimo jiné vedlo ke snížení cen elektrické energie.

Byznys z Roosevelta nijak nadšen nebyl. „Za každé pracovní místo vytvořené vládním projektem bylo někde jinde zničeno pracovní místo ve sféře soukromé,“ tvrdil například novinář a obhájce volného

trhu Henry Hazlitt. Narostlo rovněž zdanění bohatých. Zatímco v roce 1929 nejvyšší sazba daně z příjmů v USA představovala 24 procent, v roce 1935 šlo o 79 procent.

Už dobové statistiky ukazovaly, že New Deal žádný ekonomický zázrak nepřinesl. A když v roce 1937 ekonomika dosáhla předkrizové výše, vzápětí se opět propadla. Neúspěch uznal i ministr financí Henry Morgenthau. „Utrácíme mnohem víc prostředků než kdykoliv předtím a ono to nefunguje. Po osmi letech máme právě tak vysokou nezaměstnanost jako na počátku. A k tomu obrovský dluh,“ prohlásil v roce 1939.

Navzdory výhradám dobových i současných ekonomů měl New Deal zásadní význam: nezaměstnanost přece jen trochu snížil a především dal lidem naději a utlumil vlnu populismu. Roosevelťův ministr vnitra Harold Ickes se proslavil bonmotem, že se raději rozdělí o polovinu majetku, než aby přišel o všechno. Ve stejné chvíli totiž guvernér Louisiany Huey Long, který uvažoval o prezidentské kandidatuře, sliboval zabavit soukromý majetek přesahující tři miliony dolarů. Detroitský páter Charles Coughlin v rozhlasových kázáních sledovaných miliony posluchačů dokonce požadoval reorganizaci státu po vzoru italského fašismu.

Čtěte dále

- Dějiny ekonomiky: Průmyslová revoluce učinila z Velké Británie dílnu světa
- Zlatá 20. léta změnila svět, před sto lety odstartovala éra konzumu
- Sovětský experiment: Průmyslový vzestup za cenu lidských obětí

Slábla i tradiční nedůvěra k marxismu. Když sovětské obchodní zastoupení prostřednictvím inzerátů hledalo v USA šest tisíc kvalifikovaných dělníků na práci v SSSR, přihlásilo se jich téměř 100 tisíc.

Ke státním zásahům sáhli také v řadě dalších zemí, a to nejen v diktaturách, jako byly Německo či Itálie. Například ve Švédsku, kde za krize převzali vládu sociální demokraté a prosadili rozsáhlé sociální reformy. Stát získal větší vliv i v Československu. Systém protikrizových veřejných prací se navíc potkal s programy na vyzbrojení armády před nacistickým nebezpečím a zejména s výstavbou pohraničních pevností za veřejné peníze.

Válečné východisko

V roce 1936 vyšla kniha Johna M. Keynese Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, v níž autor tvrdil, že hospodářské krize mohou být odstraněny inflační měnovou politikou a zvyšováním veřejných výdajů. Keynes odmítl představy, že tradiční hospodářský systém, takzvaný laissez-faire, založený na čistě tržních mechanismech, dokáže bránit ničivým hospodářským krizím.

Mnozí později v Keynesovi spatřovali zachránce liberálního kapitalismu před hrozbou marxistických či fašistických teorií. Pravda však je, že keynesiánství jako ucelený myšlenkový směr se mezi národohospodáři a politiky prosazovalo postupně a dominantní pozici zaujalo až po roce 1945. Když jej doplnil poválečný hospodářský zázrak, který vydržel až do sedmdesátých let.

Seriál

Dějiny ekonomiky

Jednotlivé díly vycházejí počátkem každého měsíce.

říjen: Česká ekonomika za monarchie **listopad:** První světová válka

prosinec: Zlatá dvacátá léta

leden: Světová hospodářská krize

únor: První republika

Světová hospodářská krize přinesla řadu poučení. Především že se tak velké poruchy kapitalistické ekonomiky nedají řešit bez spolupráce vlád, centrálních bank a byznysu. A že je nezbytná

fungující sociální síť, která brání radikalizaci. K tomu se ale přistoupilo až po druhé světové válce.

Ve třicátých letech minulého století ale byl kapitalismus na kolenou a přežil jen díky souhře okolností. Marxistická ideologie získávala po celé Evropě nové přívržence, protože Sovětský svaz se svým plánovaným hospodářstvím propadem výroby nebo nezaměstnaností netrpěl a jeho ekonomika rostla. O tom, že jeho vzestup byl vykoupen miliony obětí hladomorů a politických čistek, svět mnoho nevěděl.

Hospodářský propad a s ním spojená ztráta životních perspektiv přispěly ke vzestupu Adolfa Hitlera a německého nacismu. Němečtí a italští fašisté a především Japonci odstranili hospodářské problémy podřízením ekonomiky tuhé státní kontrole a masivním zbrojením. Tím se otevřela cesta ke světové válce. Ještě před tím ale krize tvrdě dopadla na Československo a zastavila jeho nadějný ekonomický vzestup.

[Sdílet článek](#) [TWEET](#)